Șanț sau intrarea în post-monografie

Ionuț Butoi
University of Bucharest
Corresponding author email: ionut.butoi@fsjc.ro

Șanț, or the Beginning of Post-Monography

Abstract: In this paper, I provide a close evaluation of the two monographic campaigns conducted by Gusti and his collaborators in the Șanț village in the summers of 1935 and 1936. The purpose of the investigation is to evaluate the group dynamic in the context of the campaigns, the scientific acquisitions and the integration of the social action dimensions of the School alongside with the scientific research. The findings show that, although the campaigns were productive in terms of scientific publications, constructive in terms of institutional development, the group dynamic is degrading, and the gap between the interests and projects of D. Gusti and those of his close collaborators is even larger.

Key words: history of sociology, interwar sociology, monographic research, Gustian School, organizational climate.

Citation suggestion: Butoi, Ionuț. "Șanț sau intrarea în post-monografie." *Transilvania*, no. 1-2 (2025): 10-17. https://doi.org/10.51391/trva.2025.1-2.02.

În cercetarea de față, propun o evaluare îndeaproape a celor două campanii monografice derulate de Gusti și colaboratorii săi în satul Șanț, în 1935 și 1936. Prezumția de la care plec este cea a dezvoltării incrementale, organice, a monografiei coordonate de Gusti în ceea ce privește practicile științifice de cercetare și de prelucrare a datelor culese, potențialii noi membri ai colectivului monografic și inițierea unor noi legături sau colaborări cu exteriorul grupului. Cu alte cuvinte, consider monografia ca un demers științific ce s-a dezvoltat pe teren, distanța de la sistemul gustian teoretic la un corpus de tehnici propriu-zise de cercetare și de interpretare fiind apreciabilă și parcursă pe etape în cadrul campaniilor menționate.

Astfel văzută, monografia este un fenomen dinamic și în curs de cristalizare, un proiect niciodată finalizat, iar fiecare campanie poate fi identificată ca având un profil propriu, nu doar din perspectiva terenului cercetat (Drăguș, Fundu Moldovei, Cornova etc.), ci și din perspectiva dinamicii colectivului monografist, a achiziției de practici științifice și de noi colaboratori. De asemenea, fiecare campanie se înscrie într-un context organizațional anume, fie că este vorba despre construcția inițială, despre „criza creșterii" de la finele celui de-al treilea deceniu sau despre transformarea Școlii într-un adevărat „Arhipelag" instituțional. În acest sens, întrebarea de bază la care voi căuta un răspuns este: ce profil au cele două campanii monografice de la Șanț? Pentru a creiona un profil al campaniilor din Șanț, este necesar să explorez în jurul următoarelor întrebări adiționale: în ce context organizațional monografic au loc cele două campanii și ce dinamică a colectivului surprind? Cine a participat la aceste campanii și ce fel de achiziții de practici și descoperiri științifice s-au realizat? Care au fost percepțiile principalilor monografiști cu privire la campaniile de la Șanț? În fine, voi încerca să argumentez că, prin cele două „expediții" de la Șanț, colectivul monografic intră într-o nouă etapă organizațională, pe care am numit-o *post-monografie*, caracterizată, pe de-o parte, de conștientizarea limitelor monografiilor totale și, pe de alta, de ezitările lui D. Gusti de a-și reforma sistemul sociologic, precum și de dezvoltarea unei noi direcții, cea a acțiunii sociale. Pentru a explora posibilele răspunsuri la întrebările de mai sus, am folosit resursele istoriei orale realizate de Zoltán Rostás cu monografiștii de bază ai colectivului, istoria epistolară disponibilă prin edițiile îngrijite de Sanda Golopența, precum și scrieri și publicații ale Școlii monografice și ale unor colaboratori ai lui Gusti.

Dinamica de grup și organizațională

În anii dinaintea campaniilor din Șanț, colectivul monografist traversează procesul de reorganizare în contextul deciziilor de construcție instituțională luate de D. Gusti și de racordare a Școlii acestuia la Fundațiile Regale. După cum am arătat în altă parte[1], interesele și viziunile lui Gusti nu s-au suprapus cu cele ale principalilor săi

1. Ionuț Butoi, „Conflict and Cooperation within the Monographic Collective", *Acta Univ. Sapientiae. Social Analysis* 13 (2023): 17–28.

monografiști, care-și doreau o profesionalizare a monografiei pe alte coordonate – institut sociologic propriu, specializarea monografiei. Gusti a decis, în schimb, să păstreze modelul monografiei ca prelungire a seminarului său de sociologie, în cadrul căruia principalii săi colaboratori aveau un rol pedagogic important – deseori resimțit negativ – în raport cu studenții recrutați pentru campanii." De asemenea, campaniile au fost păstrate în formatul lor inițial, de expediții complexe, cu mulți invitați și colaboratori externi, cu o agendă de cercetare exhaustivă, lucru ce ridica probleme majore în ceea ce privește prelucrarea științifică a datelor culese de pe teren. De altfel, pentru a depăși acest impas, în 1932 și 1933 campaniile de teren au fost suspendate, fiind organizate așa-zisele campanii de redactare.

În ceea ce privește dinamica de grup, în toți acești ani de tranziție organizațională climatul continuă să se degradeze, pe fondul conflictelor distructive interne, al relațiilor intens competitive și al stilului de conducere laolaltă autoritar și neimplicat al lui D. Gusti. Neclaritatea ierarhiei în monografie, a rolurilor și jurisdicțiilor de cercetare și coordonare alimentează relațiile tensionate și conflictele acute. La aceasta se adaugă statutul incert al multora dintre colaboratorii lui Gusti: Anton Golopenția se afla cu bursă în Germania, absența sa fiind resimțită de profesor și nu numai; colaboratori precum Octavian Neamțu, Ștefania Cristescu sunt nevoiți să-și caute un post în învățământul secundar, nesiguri de perspectivele colaborării cu Gusti; Victor „Picky" Pogoneanu și Brutus Coste încep cariere în diplomație; Mircea Vulcănescu este tot mai implicat în cariera de funcționar public în administrația financiară de stat; Traian Herseni se află, la rându-i, într-un statut incert, începând un complicat periplu spre realizarea unei cariere în sfera universitară. Tot în acest interval are loc și așa-zisa „disidență", inițial fără caracter legionar și fără a fi manifest anti-gustistă, a grupului E. Bernea–D.C. Amzăr–I. Ionică, care se autoexclud din monografie, inițiind proiectul publicistic al revistei *Rânduiala*. Este ceea ce Ștefania Cristescu numea, într-una din epistolele sale către Anton Golopenția, „împrăștierea" sau „răznirea" monografiștilor, o relativă incertitudine cu privire la statutul, rolul și perspectivele celor ce alcătuiau colectivul monografic.

Existența unor diferite subgrupuri este percepută diferit. Unul dintre monografiști, Octavian Neamțu, descrie astfel, într-o scrisoare către Anton Golopenția din noiembrie 1934, „ramificările grupului" monografist:

> „1. Cei care, prin dispoziții temperamentale, rămân îndrăgostiți ai realității sătești (Stahl, Vulcănescu). (Regrete. Plâng pe ruinele satului vechi și se tânguiesc că țăranii încep să se spele).// 2. Cei care urmăresc afirmarea științifică a sistemului, fie ca sociologie generală (Herseni), fie ca metodă de a aduna științific date etnografice, folclor etc. pentru cercetări cu viziune sociologică a fenomenelor (Ionică, Amzăr, Bernea). Raportări continue la sociologia apuseană, germană ori franceză.// 3. Cei care accentuează latura reformă socială, actualizează și valorifică virtuțile practice ale sistemului științific, trag consecințele politice ale constatărilor sociologice, inaugurează un curent, fondează o poziție (Golopenția, Coste, Neamțu)".[2]

Dincolo de descrierea auto-validantă a propriului grup, mai relevantă este poziționarea ca atare. Se resimte o frustrare față de colaboratorii mai vechi ai lui Gusti (Vulcănescu și Stahl), mai reticenți față de componenta de acțiune socială a monografiei și, în ciuda implicării în proiecte comune (cum ar fi cel publicistic de la *Dreapta*), considerați drept externi (*outsiders*). Dintr-o altă perspectivă, relatată de monografiști ca H.H. Stahl și Marcela Focșa, cei doi „nostalgici" erau parte a grupului „bătrânilor", a principalilor colaboratori ai lui Gusti, implicați în șlefuirea sistemului sociologic al acestuia și având o mai mare experiență, cu rolul de coordonare și inițiere a noilor veniți în cercetare. Trebuie precizat că includerea lui Herseni în grupul „disidenților" de mai târziu este strict conjuncturală, el nefăcând parte din niciunul din subgrupurile colectivului. Așadar, aceste încadrări trebuie înțelese ca parte a modului în care diferitele subgrupuri din colectivul monografist se percepeau, alcătuite pe criterii generaționale, regionale și aspiraționale mai degrabă decât pe criterii ideologice sau de perspective teoretice sociologice. Octavian Neamtu făcea parte din subgrupul Anton Golopenția–Victor „Picky" Rădulescu-Pogoneanu–Brutus Coste și, deși ulterior va juca un rol destul de important și constant organizațional, în acest interval privește dinamica de grup mai degrabă dintr-o perspectivă de marginal.

Poate mai relevantă pentru atitudinea principalilor monografiști față de campaniile de la Șanț este, însă, chestiunea demarării acțiunii sociale prin intermediul Fundațiilor Regale, care a debutat în 1934. Activitatea prin intermediul Fundației este privită deseori cu scepticism. Octavian Neamțu o evaluează astfel: „ceea ce trebuia făcut nu s-a făcut și nu se face, iar instituția stă pe loc, înșelându-se pe sine însuși că e utilă și activă, prin simulacre de lucrări și forme"[3]. Brutus Coste, într-o epistolă către Anton Golopenția din aprilie 1936, consideră, la rândul său,

2. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. IV *(Marele Stat Major–Iuhim Zelenciuc)* (București: Editura Enciclopedică, 2014), 125.

3. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Volumul IV*, 136.

că, „în activitatea echipelor Fundației, e din păcate mult bluff"[4]. De altfel, însuși H.H. Stahl, implicat substanțial în acțiunea socială derulată de monografiști prin intermediul Fundațiilor Regale, a avut rețineri de la început, reluate și reconfirmate ulterior, cu privire la lipsa de curaj a Profesorului în a inițiа o acțiune substanțială sau cu privire la valențele „activismului cultural" al Fundațiilor[5]. Trebuie menționat că se organizaseră deja acțiuni prin intermediul echipelor regale – în primul an, 1934, 12 echipe experimentale –, dar încă nu fuseseră alăturate propriu-zis monografiei științifice, ci erau proiecte derulate paralel. Una din mizele urmărite de Gusti la Șanț a fost, de altfel, punerea în acord și în sincronie între latura de cercetare și cea de acțiune socială, lucru necesar cu atât mai mult cu cât monografiștii vechi nu erau entuziasmați cu privire la această nouă dimensiune, iar unii, precum Traian Herseni, refuzau deliberat încadrarea în Fundație, deoarece urmăreau o carieră în sistemul universitar.

În 1936, când are loc cea de-a doua campanie la Șanț, monografia se dezvoltă în continuare: se lansează revista *Sociologie Românească* și este demarat proiectul Muzeului Satului. Colaboratorii lui Gusti sunt atașați în grade diferite față de toate aceste proiecte, în funcție de propriile interese și posibilități de implicare, dar este cert că liderul Școlii, poate și la sugestia unora dintre monografiști, consideră că este nevoie de o nouă campanie monografică pentru păstrarea coeziunii colectivului și a prizei la activitatea științifică, aceasta cu toate că unii dintre cei mai importanți colaboratori ai săi au deja interese științifice proprii, pe care vor să le abordeze în profunzime, mai degrabă decât să se implice în noi campanii de cercetare extensive.

Cert este că, în invitația de participare la campania monografică din Șanț, trimisă pe 17 august 1935 Ștefaniei Cristescu, D. Gusti menționează că, *„după o lungă întrerupere*, avem bucuria să putem organiza o nouă campanie de monografie sociologică în satul Șanț" (sbl. m.)[6]. „Lunga întrerupere" marchează, aici, nu atât un interval cronologic obiectiv, căci trecuseră doar doi ani de la ultima campanie de cercetare – este adevărat că de revenire și completare –, cât o stare de spirit a colectivului monografist, aflat într-o perioadă de relativă incertitudine legată de procesul de reorganizare și extindere a Școlii gustiene. Au reușit campaniile monografice de la Șanț să refacă unitatea grupului și să rodeze practicile sale științifice, precum și armonizarea cu noile responsabilități legate de acțiunea socială?

Monografia la Șanț: participanți, achiziții, descoperiri

Campaniile de la Șanț au fost productive științific și organizatoric, dar nu au contribuit la o mai bună dinamică de grup. Coordonator al campaniilor a fost numit Nicolae Popescu, inspector al Fundațiilor Regale și monografist cu participări anterioare, anume ales atât pentru experiența campaniilor științifice, cât și pentru gestionarea activităților de acțiune socială. Satul a fost ales tot prin intermediul unui angajat al Fundației[7]. Echipele, fără a atinge amploarea celor de la Drăguș, au fost, totuși, considerabile: 47 și, respectiv, 50 echipieri participă în verile anilor 1935 și 1936. Se regăsesc în cadrul lor mulți dintre cercetătorii cu experiență: H.H. Stahl, Traian Herseni, Constantin Brăiloiu, Harry Brauner, I. Conea, D.C. Georgescu, Ștefania Cristescu, Roman Cresin, Ion Ionică, Lena Constante etc. Din punct de vedere al subiectelor științifice, Aurel Boia va face cercetări interesante privind minoritatea romă din Șanț, Philip Mosley despre psihologia socială a imigranților din SUA reveniți în sat, Ștefania Cristescu despre practicile de descântat etc. Ca dovadă a interesului științific stârnit în afara țării de monografia lui Gusti, la Șanț participă mulți străini, unii dintre ei cu cercetări ce vor fi publicate: Philip Mosely, sociologul american deja menționat, care participă ca bursier Rockefeller; Helmuth Haufe, etnograf german, tot ca bursier Rockefeller, ce întreține, totodată, o corespondență interesantă cu Anton Golopenția[8] și semnează studii în urma stagiului din România; Erna Piffl, o austriacă din Viena cu interese științifice legate de costumele populare, și Jacques Lassaigne, critic de artă belgian. Inedită a fost, de asemenea, participarea a trei tineri ardeleni maghiari (József Venczel, Bakk Péter, Pálffy), care, ulterior, vor prelua modelul monografist pentru propriile cercetări în cadrul comunităților rurale ale minorității maghiare din Ardeal[9].

O colaborare inițiată la Șanț este cea cu Iordache Făcăoaru, medic, membru al ASTRA Cluj și al Institutului de

4. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. I *(Ion Adamesteanu–Nina Crainic)* (București: Editura Albatros, 2004), 422.

5. În epistolele sale către Anton Golopenția, din *Rapsodia epistolară. Volumul IV*, 432, precum și în H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"* (București: Editura Minerva, 1981), 381.

6. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950). Volumul II (Ștefania Cristescu-Golopenția)* (București: Editura Enciclopedică, 2010), 358.

7. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 334.

8. Anton Golopenția, *Corespondența germană (1933-1936). Deutsche Korrespondenz (1933-1936)* (București: Editura Spandugino, 2022), 243-308.

9. Despre apropierea lui Jozsef Venczel de Școala monografică vezi Balazs Telegdy, *Cazul Joszef Venczel. Destinul unui sociolog gustian maghiar ardelean* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2016), 33–56. Vezi, de asemenea, și Martin Ladislau Salamon, *Un aliat uitat. Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică* (București: Editura Tracus Arte, 2014), 114–135.

Igienă și Igienă Socială de la Cluj, de concepție eugenist-biopolitică. Începuturile acestei colaborări se regăsesc în campania de inspirație monografică organizată de ASTRA Cluj și un grup de intelectuali clujeni în comuna Măgura, cu Traian Herseni drept consilier de cercetare[10]. Campania de la Măgura a fost prezentată de Herseni în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*[11], alături de alte recenzii ale unor scrieri ale lui Făcăoaru, care se ocupase pe teren de „examenul antropologic al populației", respectiv de „caracterele morfologice, caracterele descriptive și compoziția rasială" a acesteia, ca parte a „cadrului biologic"[12]. În urma participării de la Șanț, Făcăoaru umple golul lăsat pe direcția cercetărilor „antropologice" – de fapt, de antropologie fiziologică – de medicul și cercetătorul Francisc Rainer, devenind contribuitor al volumului metodologic al *Îndrumărilor monografice*[13]. Față de Rainer, Făcăoaru aduce în plus în abordările sale o dimensiune accentuat eugenistă, în contradicție cu sociologia lui Gusti, dar în linie cu ceea ce era perceput drept „știință" în epocă, și, de asemenea, o „ierarhizare a valorii biologice"[14] a diferitelor tipuri rasiale identificate. Cu excepția propriilor sale observații și propuneri eugenice efectuate în urma campaniei de la Șanț, nu este clar, însă, în ce măsură propunerile sale metodologice au fost adoptate și aplicate pe teren în monografie, mai cu seamă că el însuși recomandă, în *Îndrumări*, ca cercetătorii de antropologie să nu facă „diagnoze rasiale", din cauza insuficientelor mijloace avute la îndemână, ci să se „limiteze" la descrieri morfologice, adică la ceea ce se practicase și sub coordonarea lui Francisc Rainer[15].

În ceea ce privește practicile științifice, H.H. Stahl a „descoperit" *tehnica convorbirilor în grup* (*focus-grupul*), căutând să afle detalii despre mitul popular al „omului pădurii". Este interesant că, în *Amintiri*, unde descrie minuțios fiecare nouă practică științifică achiziționată pe teren în etapa campaniilor monografice „clasice", notează doar în treacăt beneficiile acestui mod de investigare socială, fără a insista prea mult asupra lui[16]. Tot în *Amintiri*, Stahl menționează că rolul său la Șanț a fost unul mai degrabă „tehnic", de coordonator și supervizor al anchetelor sociale, fără a explora o temă pe cont propriu, cu toate că, așa cum voi arăta în continuare, alți monografiști au perceput un interes al său oarecum neobișnuit pentru manifestările spirituale[17]. Povestește, însă, mai mult despre implicarea sa în realizarea documentarului sociologic despre Șanț, unde insistă pentru păstrarea realismului cadrelor filmate, iar în interviurile de istorie orală, despre teatrul popular din sat și aplicarea, de către monografiști, a principiul pedagogiei inverse:

> „Teatrul din Șanț este tot o invenție a echipelor. Decât să faci o conferință despre cum se cresc copiii, o lecție de puericultura, expusă grandios, hai să facem cu totul altceva. Am găsit oameni care au știut să pornească treaba și țărani care au preluat-o și au făcut-o ei. A făcut unul o lecție de cum se cresc copiii, să mori de râs, de la început până la sfârșit. Ce trebuie să faci când plânge, când îi dai țuică și cât îi dai țuică, cum îl adormi cu mac, cum îl strângi... totul pe de-a-ndoaselea. (...) la Șanț a fost grandios, am avut oameni cu care să lucrăm, în primul rând pe Aurel Boia, care era sociolog și care avea un talent deosebit. Să-ți arăt fotografiile lui. În rolul de țigan (râde). Și care a făcut o întreagă școală. Era o trupă de vreo doisprezece oameni, cu care făceam turnee, din sat în sat. Pe probleme de acestea, educative, nu numai de râs. Educative. Foarte interesante. Și sunt încă sate în care se mai păstrează ceva din această tradiție".[18]

Tot în interviuri amintește despre prezența celor trei ardeleni maghiari: „Dar cu totul altceva a fost prezența acestor maghiari, care au venit în grup, organizați și preocupați nu din simplă curiozitate, ci dornici să afle cât mai în amănunt ce facem, cum facem. Evident că Gusti le-a acordat o atenție cu totul speciala, a fost încântat de treaba asta."[19] De altfel, pentru József Venczel, campania de la Șanț completa pe teren un stadiu de cercetare în cadrul Institutului Social Român, unde are ocazia să parcurgă diferitele materiale ale Arhivei Monografice a Seminarului de Sociologie, Etică și Politică[20].

Campaniile monografice de la Șanț au inclus cercetări și culegeri de teren care au alimentat în mod substanțial noua revistă a colectivului monografist, *Sociologie Românească*, mai cu seamă în anul 1936: Raul Călinescu,

10. Zoltán Rostás, *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* (Brașov: Editura Creator, Muzeul de Etnografie Brașov, 2020), 55.
11. Traian Herseni, „Monografia satului Măguri", *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, nr. 3-4 (1935): 564–566.
12. Traian Herseni, „Monografia satului Măgura", 565.
13. Iordache Făcăoaru, „Problemele sociologiei biologice", „Plan pentru cercetările antropologice", în *Îndrumări pentru monografiile sociologie,* eds. D. Gusti și T. Herseni (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1940), 81– 90, 107–112.
14. Iordache Făcăoaru, „Problemele sociologiei biologice", 84.
15. *Ibidem*, 87.
16. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 337. Stahl teoretizează detaliat tehnica convorbirilor sau interviurilor de grup ani mai târziu, în *Teoria și practica investigațiilor sociale. Metode și tehnici* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1974), 186, 271 și urm.
17. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 336.
18. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu H.H. Stahl (1985-1987)* (București: Editura Paideia, 2000), 202.
19. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, 208.
20. Balazs Telegdy, *Cazul Joszef Venczel*, 44.

„Pescuitul la Șanț" (1936, An I, nr. 3, p. 23–25); Lena Constante, „Varvara Gușe, susița din Șanț" (1936, An I, nr. 3, p. 35–39); C. Brăiloiu, H. Brauner, I. Cocișiu, Ștefania Cristescu, Viorica Sasu, H. H. Stahl, „Cununa in satul Șanț" (1936, An I, nr. 2, p. 11–21); Roman Cressin, „Monografia comunei Șanț: Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei" (1936, An I, nr. 5, p. 15–24); Roman Cressin, „Monografia comunei Șanț: Familia" (1936, An I, nr. 7-8, p. 56–61); Ph. Mosely, „Lumea psihologică a unui «american» din Șanț" (1936, An I, nr. 7-8, p. 75–78); Raul Călinescu, „Vânătoarea la Șanț" (1936, An I, nr. 7-8, p. 78–80); Ion Cazan, „Strigături din Șanț" (1936, An I, nr. 7-8, p. 80–84); D. Țiculescu, „Câteva date despre exploatațiunile agricole de la Șanț" (1936, An I, nr. 10, p. 17–28); D. Țiculescu, „Cheltuielile sătenilor pe piață" (1937, An II, nr. 2-3, p. 105–108); Constantin V. Micu, „Viața politică a unui sat din Năsăud" (1937, An II, nr. 9-10, p. 459–465). Tot aici publică și Iordache Făcăoaru studiile sale: „Compoziția rasială a populației din Șanț (Năsăud)" (1936, An I, nr. 10, p. 12–16), text descriptiv, fără a recurge la o ierarhizare a „raselor" identificate, și „Studiul genealogic al unei familii asociale din Șanț" (1937, An II, nr. 4, p. 176–178), care conține propuneri eugeniste de „rezolvare" a problemelor puse de o familie „antisocială". Din același registru de antropologie fiziologică face parte și studiul Dr. Râmneanțu, „Distribuția grupelor sangvine la populația comunei Șanț-Năsăud" (1937, An II, nr. 5-6, p. 245–247). Cercetări și culegeri în urma monografiilor de la Șanț apar, în *Sociologie Românească*, și în anii următori: I. Petrescu-Burloiu, „Tipurile de casă din comuna Șanț-Năsăud" (1938, An III, nr. 1-3, p. 36–44), Luca Dănilă, „Toată situația unui fierar din Șanț" (1938, An III, nr. 4-6, p. 224), Nistor Cotul, „Despre «secretul din comuna Șanț» (Limitarea nașterilor)" (1938, An III, nr. 4-6, p. 224–225), Dr. Iosif Jivan, „Evoluția proprietăților în comuna Șanț" (1938, An III, nr. 7-9, p. 348–351), Aurel Boia, „Integrarea țiganilor din Șanț (Năsăud) în comunitatea românească a satului" (1938, An III, nr. 7-9, p. 351–365) și, în fine, Stanciu Stoian, „Procesul educativ în comuna Șanț" (1943, An V, nr. 1-6, p. 63–108).

Astfel, producția de studii și culegeri de pe urma monografiilor de la Șanț a jucat un rol pivotal pentru consolidarea revistei *Sociologie Românească*. De altfel, rațiunea de a fi a revistei era tocmai aceea de a permite valorificarea mai rapidă a culegerilor de pe teren și publicarea unor studii de mai mică amploare decât cele care erau pregătite pentru revista *Arhivă pentru Știință și Reformă Socială* (și este adevărat că niciun studiu mai amplu în urma cercetărilor de la Șanț nu este publicat în *Arhivă*). Dar, cu toate că, cel puțin din punctul de vedere al publicațiilor, monografia din Șanț a fost mai „productivă" decât altele, percepția unora dintre cei mai constanți și importanți colaboratori ai profesorului Guști cu privire la semnificația și substanța cele două campanii este în contrast puternic cu datele de mai sus.

Percepții contrastante

În ciuda unor date obiective care arată că satul Șanț era suficient de interesant pentru studiu, că în cadrul cercetărilor de teren s-au făcut descoperiri de noi practici științifice și de pedagogie socială, că a existat o participare consistentă atât din partea vechilor monografiști, cât și a celor mai noi, precum și a unor cercetători străini care nu sunt doar observatori, ci au propriile lor interese de cercetare, percepțiile unora dintre cei mai importanți colaboratori ai lui Gusti sunt neașteptat de negative sau minimalizatoare. Una din monografistele de la începuturile campaniilor, Marcela Focșa, evocă astfel cele două expediții la Șanț:

> „La Șanț am fost. Dar foarte puțin. Nu-mi dau seama, dar era mai puțină lume, era mai puțin animat, decât a fost Drăgușul sau Cornova. Ei, și pe urmă, la Drăguș am impresia că venea foarte multă lume, mai mult din zonă; mai veneau, mai participau, se interesau. Că era totuși o chestie care a interesat foarte mult. La Șanț a fost mai restrâns. Satul era frumos, dar am impresia că participarea a fost mai mică. A fost și Jacques Lassaigne, un băiat frumos, înalt, deștept, poet, critic plastic".[21]

Din multiple motive, Drăgușul a rămas pentru mulți campania-reper prin excelență. Nu este de mirare, așadar, că Șanț este rememorat de Marcela Focșa, în interviurile de istorie orală de peste decenii, ca mai puțin „animat". De altfel, satul însuși este descris, de către aceeași monografistă, ca fiind marcat de „mai multe diferențieri" sociale și mai puțin interesant din perspectiva culturii populare țărănești, spre deosebire de Drăguș, care fusese „o revelație pentru toată lumea": „atunci (la Drăguș, n.m.) ți-ai dat seama ce înseamnă cultură populară, ce înseamnă un sat și ce înseamnă cultura populară țărănească. Lucru care la alte sate n-a mai fost așa de pregnant".[22] Comparația cu alte campanii este, însă, oarecum derutantă. Marcela Focșa a fost prezentă la Șanț și în 1935, și în 1936, iar numărul de participanți din campanii a fost similar cu cel al campaniei din Cornova (în jur de 50 de participanți). Nu putea, așadar, să stea la Șanț „foarte puțin" și nici să facă teren cu „mai puțină lume". Mai degrabă avem de-a face cu o selectivitate a memoriei decât cu o descriere factuală.

La Ștefania Cristescu putem surprinde modul în care era percepută acțiunea socială simultan cu cea de

21. Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Editura Paideia, 2003), 126.
22. Ibid., 112.

cercetare. Scriindu-i din Șanț lui Anton Golopenția, în septembrie 1935, îi transmite adresa de corespondență, codul pentru destinatarul colectiv fiind „Echipa Regală" – este vorba despre echipele de studenți voluntari implicați în acțiunea socială –, adăugând drept explicație: „monografia sociologică e redusă la o anexă a Echipelor Regale". În cadrul aceleiași scrisori adaugă faptul că cele două grupuri, cercetătorii și lucrătorii sociali, sunt mai degrabă separate, în ciuda intenției lui Gusti: „Altfel, ne-am împărțit la masă în monografiști și «echipiști» (sună rău, nu?) – ne amestecăm rar, în ciuda Profesorului". Mai departe, Ștefania Cristescu descrie satul în termeni similari cu ai Marcelei Focșa: „Satul e neînchipuit de frumos. Înconjurat din toate părțile de munți împăduriți, cu Someșul zgomotos prin mijloc. Oameni binevoitori. Altfel, ca port și înfățișare, o copie mai puțin reușită a Drăgușului"[23].

Cu toate că terenul este ofertant din punct de vedere științific, atmosfera din grupul de monografiști este tensionată și marcată de conflicte latente și acute, cel puțin în percepția Ștefaniei, care adaugă, în aceeași scrisoare citată mai sus:

> „Pentru problema mea, satul este destul de interesant. Ca totdeauna însă, am din nou complicații. Cazan, adus de Stahl pe teren pentru cercetare lingvistică, venit aici cu mult înaintea noastră, a strâns aproape tot materialul care-mi trebuie. Și strânge încă. Îmi jenează astfel enorm de mult activitatea. Ieri la ședința plenară a fost o discuție aprinsă; Profesorul, ca și Stahl, i-au cerut lui Cazan explicații. El vrea să publice o colecție de descântece din Șanț etc. Lucrează orbește și nu știe ce vrea. Oricum, complicațiile sunt tot pentru mine".[24]

Într-adevăr, Ion Cazan, specializat în literatură populară, va publica, în *Sociologie Românească*, mai multe documente folclorice culese din Șanț, dar nu și un studiu mai cuprinzător[25]. Competiția percepută de Ștefania Cristescu poate fi o urmare a rivalității intense pe care o resimțise în conflictul cu Ernest Bernea pe domeniul cercetării „manifestărilor spirituale", precum și a slabei gestionări, din partea celor cu roluri de coordonare în colectivul monografist, a specialiștilor cu atribuții pe tematici din același câmp de cercetare. O altă informație interesantă din scrisoare este despre organizarea unei „ședințe plenare" conduse de D. Gusti, probabil o încercare de reeditare a „sălii luminoase" din primele campanii – Gusti fiind, încă de la campaniile din Runcu și Cornova, mai degrabă absent din cauza noilor răspunderi în stat –, fără a beneficia, însă, de aceeași stare de spirit și de cooperare ca atunci (însuși termenul folosit e foarte sec și tehnic). Pe acest fond tensionat, intervine lipsa de entuziasm față de cercetare, în ciuda materialului consistent cules: „Altfel, sunt dezorientată și plictisită. N-am lucrat prea bine aici. Mi-a pierit entuziasmul. Plecarea la 15 septemvrie a micului Stahl (Paul Stahl, n.m.) m-a dezechilibrat. Cu cel mare mă cert mereu. Dar ne împăcăm. Avem cu toții prea mulți nervi."[26]

Ca o concluzie amară a primei campanii, Ștefania Cristescu notează, o lună mai târziu, în octombrie 1935, tot într-o scrisoare către Anton Golopenția: „Eu sunt complet detașată de lumea de la Sociologie și de cea monografică. Monografia de anul acesta a fost ridicolă și în agonie. Cred că nu s-a lucrat nimic. Eu am strâns ceva material. Rămâne să-l transcriu și numai apoi să văd ce-i de făcut cu el".[27] În vara anului următor, înaintea organizării celei de-a doua campanii de la Șanț, Ștefania îi reproșează lui Gusti distanțarea de monografiști:

> „Eram gata să mă cert și cu Profesorul. Am rezumat însă totul spunându-i că nu-și mai iubește monografiștii, pe care nu-i mai întrunește niciodată. A luat-o în glumă, s-a scandalizat ca atare în felul lui interjecțional și a hotărât să ne întrunească mâine la ora 9 ½ la Fundație. De fapt, suntem puțini, nepregătiți, neentuziaști și dezordonați. Profesorul nu vede toate acestea și nu vrea să le vadă. Monografia va însemna anul acesta o revenire la Șanț, cam pe la 15 august".[28]

Între timp, Ștefania Cristescu reușise să obțină titularizarea în învățământul secundar și o catedră la Caransebeș. Postul, departe de a corespunde vocației sale științifice, oferea totuși o siguranță de statut și venit pe care nu o (mai) regăsea în monografie, motiv pentru care disfuncționalitățile de grup sunt resimțite mai acut și mai dramatic de tânăra cercetătoare. Ea îi scrie, de altfel, lui Anton Golopenția, în luna august a aceluiași an, despre ezitările sale între a merge să-și preia postul sau a continua campania monografică de la Șanț: „m-am trezit și fără entuziasm pentru munca monografică: înseamnă pierdere de timp acum, când eu trebuie să mă pregătesc de plecare". Și,

---

23. Ștefania Cristescu, în Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Volumul II*, 360.
24. Ibid.
25. Ion Cazan publică, în *Sociologie Românească*, următoarele culegeri: „Verș de dragu lui badea", nr. 4 (1936): 6; „Potecuța din pădure", nr. 7-9 (1936): 8; „Descânteca plugului", nr. 7-9 (1936): 61; „Strigături din Șanț", nr. 7-9 (1936): 80–84; „Un document folkloric: peștii pe brazdă", nr. 2-3 (1937): 137–138.
26. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Volumul II*, 365.
27. Ibid., 368.
28. Ibid., 408.

două săptămâni mai târziu, resimțind negativ nesiguranța din cadrul colectivului:

> „Cred că până la urmă voi pleca la Caransebeș. Atmosfera monografică a ajuns aproape insuportabilă. Stahl a făcut un plan de lucru din care reiese clar faptul că el vrea să redacteze mare parte din problema mea. (Acum el vrea să lucreze la Spiritual). A uzat de cele mai perfide mijloace pentru a mă face să depun materialul la dosar. Eu însă nu l-am depus și, dacă mă vor sili, voi depune ce voi vrea eu sau deloc. Am un material frumos și țin să mi-l redactez singură. El nu știe să-și strângă materialul și ar dori să-l strâng eu pentru el, lucru pe care desigur că nu-l pot face."[29]

Această stare latentă conflictuală, pe un fond de climat deteriorat, negativ, arată că eforturile lui Gusti de restartare a monografiei nu au dat rezultate pe planul dinamicii de grup. De altfel, profesorul însuși pare fie depășit, fie decuplat de starea de spirit a colectivului. Este posibil să nu fi realizat că, pentru continuitatea cercetării monografice, este nevoie de un grup mai bine sudat, cu roluri și sarcini mai clare, care să nu se suprapună și care să aibă o consistență dincolo de cercetarea de teren propriu-zisă. În orice caz, se poate observa o „demisie interioară" din proiectele lui Gusti la primii colaboratori ai acestuia, de vreme ce, în interviu, însuși H.H. Stahl califică drept „treabă fără de suflet" campaniile de la Șanț:

> „– Pe drum a pierdut o serie întreagă de oameni. El nu se mai interesa de partea a doua... Spuneam că Herseni a refuzat, pur și simplu, să lucreze la Fundațiile Regale. Nu l-a interesat. A rămas cu preocupările de cercetare științifică propriu-zisă. Și sunt foarte mulți care, de asemenea, au încetat să facă sociologie, pentru că nu mai aveau unde s-o facă nici profesional și nici măcar în campaniile acestea, pe care Gusti nu le mai organiza. Le-a mai organizat încă doi ani de zile la Șanț. Dar, iarăși, despre ele ar trebui spus ceea ce s-a întâmplat. Nici acolo n-a rămas tot timpul, a fost mai mult un vizitator. Și nici de acolo nu a ieșit mare lucru. După părerea mea, toată problema aceasta a cercetărilor sociologice în echipe s-a terminat la Drăguș. După aceea n-a mai fost decât o repetare mecanică, fără rezultate efective. Decât parțial, câte unul, câte unul, o problemă de-a lui, personală. Marea perioadă de dezvoltare a echipelor a fost asta.// – De la Goicea Mare până la Drăguș.// – Da, pe urmă a început să se mecanicizeze, să devină mecanică. O treabă fără de suflet."[30]

Traian Herseni refuza încadrarea la Fundațiile Regale deoarece viza, așa cum am arătat mai sus, o carieră în sistemul universitar. Dincolo de acest aspect, iese în evidență percepția că Gusti nu mai oferea oportunități suficiente pentru colaboratorii săi, care doreau să-și extindă sau să-și aprofundeze cariera științifică, aceasta cu toate că, între ultima campanie monografică de la Cornova (1931) și cea de la Șanț, au fost organizate campanii de „revenire" pe teren și „de redactare", proiectate în mod special pentru a permite aprofundarea și publicarea cercetărilor monografice. Aparentul contrast între ce s-a întâmplat și cum este rememorată perioada monografiei din ultimul deceniu interbelic poate fi explicat prin aceeași dezangajare a colaboratorilor de la proiectele de expansiune și extindere a Școlii, așa cum erau gândite și implementate de D. Gusti. Trebuie subliniat că, în tot acest timp, H.H. Stahl a rămas un colaborator cheie și intens implicat în proiectele lui Gusti, ca și Traian Herseni.

În fine, o scrisoare a lui D.C. Georgescu către Anton Golopenția ne deschide o perspectivă asupra ecourilor publice avute de lansarea filmului documentar despre Șanț. Succesul „grandios" la public, de necontestat, și atenția de care s-a bucurat evenimentul contrastează intens cu starea de „agonie" și de „treabă fără suflet" percepută mai sus: „În sfârșit, senzația zilei de astăzi, 5 februarie, a fost filmul satului Șanț, cu un cor de 54 persoane din comuna Leșu-Năsăud. A fost un superfilm la care au participat peste 4000 de persoane, în noua sală a cinematografiei ARO. Corp diplomatic, academia, universitatea, floarea intelectualității române etc. etc. Grandios!".[31]

Observații finale

Campaniile monografice organizate de D. Gusti la Șanț în 1935 și 1936 l-au ajutat pe liderul Școlii de sociologie să-și atingă unele obiective importante: să furnizeze un cadru propice publicării mai rapide de cercetări în noua revistă *Sociologie Românească*; să afirme continuitatea cercetărilor strict științifice laolaltă și în paralel, de această dată, cu intervențiile de acțiune socială; să reafirme, înaintea publicului larg, fertilitatea și importanța întreprinderilor sale. În măsura în care D. Gusti a intenționat să remedieze climatul intern al colectivului monografic, nu a reușit, ci, dimpotrivă, dinamica interacțiunilor arată o serie de tensiuni latente și conflicte deseori acute, care caracterizează grupul inclusiv după plecarea subgrupului de la *Rânduiala*. Principalii săi colaboratori rămân dezangajați, în diferite grade și din diferite motive, față de proiectele lui Gusti, cu toate că ei vor continua să lucreze în instituțiile și acțiunile conduse și coordonate de acesta. Modelul monografic din primele campanii își arăta limitele. Păstrarea

29. Ibid., 418.
30. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, 154.
31. Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Volumul III*, 56.

unor echipe largi, cu sarcini de cercetare exhaustive, bazate pe lucru în comun și folosirea unor baze de date în comun, nu mai corespundea nici cu dinamica de grup, nici cu interesele de cercetare ale colaboratorilor lui Gusti, tot mai specifice. Campaniile de la Șanț arată intrarea într-o etapă post-monografică, în care coexistă tendințe contradictorii: continuarea dezvoltării extensive a Școlii, afirmarea pe plan internațional, naționalizarea acțiunii sociale prin instituția Serviciului Social, dar o reformare refuzată a sistemului de cercetare (prin respingerea de către D. Gusti a sugestiilor lui Anton Golopenția) și un sfârșit evident al campaniilor „clasice" monografice.

Bibliography

Butoi, Ionuț. "Conflict and Cooperation within the Monographic Collective." *Acta Univ. Sapientiae, Social Analysis* 13 (2023): 17–28.

Făcăoaru, Iordache. "Plan pentru cercetările antropologice" [Anthropologic Research Guide]. In Îndrumări pentru monografiile sociologie [Handbook for Monographic Sociology], edited by D. Gusti and T. Herseni, 107–112. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

Făcăoaru, Iordache. "Problemele sociologiei biologice" [The Problems of the Biological Sociology]. In Îndrumări pentru monografiile sociologie [Handbook for Monographic Sociology], edited by D. Gusti and T. Herseni, 81–90. Bucharest: Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

Golopenția, Anton. *Corespondența germană (1933-1936). Deutsche Korrespondenz (1933-1936)* [German Letters (1933-1936)]. Bucharest: Editura Spandugino, 2022.

Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950).* Vol. I *(Ion Adamești eanu–Nina Crainic)* [Epistolary Rhapsody: letters sent and received by Anton Golopenția. Vol. I (Ion Adamești eanu–Nina Crainic)]. Bucharest: Editura Albatros, 2004.

Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950).* Vol. II (Ștefania Cristescu-Golopenția) [Epistolary Rhapsody: letters sent and received by Anton Golopenția. Vol. II (Ștefania Cristescu-Golopenția)]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2010.

Golopenția, Anton. *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950).* Vol. IV *(Marele Stat Major–Iuhim Zelenciuc)* [Epistolary Rhapsody: letters sent and received by Anton Golopenția. Vol. IV (Marele Stat Major–Iuhim Zelenciuc)]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2014.

Herseni, Traian. "Monografia satului Măguri" [Monography of Măguri Village]. *Arhiva pentru Știință și Reformă socială*, no. 3-4 (1935): 564–566.

Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviuri cu H.H. Stahl (1985-1987)* [Monography as Utopia: Interviews with Stahl Henri H. (1985-1987)]. Bucharest: Paideia, 2000.

Rostás, Zoltán, *Scrisori inedite adresate lui Dimitrie Gusti* [Unpublished Letters Sent to Dimitrie Gusti]. Brașov: Editura Creator, Muzeul de Etnografie Brașov, 2020.

Salamon, Martin Ladislau, *Un aliat uitat. Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică* [A Forgotten Ally: Romanian Hungarian relationships in the Interwar Sociology]. Bucharest: Editura Tracus Arte, 2014.

Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"* [Memories and Thoughs from the Old School of "Sociological Monographs"]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.

Telegdy, Balazs. *Cazul Joszef Venczel. Destinul unui sociolog gustian maghiar ardelean* [The Case of Joszef Venczel: The Fate of a Gustian Hungarian Sociologist from Transylvania]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2016.